

ВІДГУК

офіційного опонента, доктора філологічних наук, професора, декана філологічного факультету, завідувача кафедри історії української літератури Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна БЕЗХУТРОГО Юрія Миколайовича на дисертацію ГАРАЧКОВСЬКОЇ Оксани Олександрівни “Жанрово-стильові модифікації української віршованої сатири й гумору ХХ століття”, подану на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук зі спеціальності 10.01.01 – українська література

Дослідити зміни, що їх зазнали протягом цілого століття такі літературні категорії, як жанр і стиль – завдання надзвичайної складності. Воно вимагає опрацювання великої кількості фактичного текстового матеріалу, наявності чітко визначених критеріїв його відбору, вміння виділити, проаналізувати й узагальнити тенденції, які свідчать про динаміку жанрових форм чи стильових проявів за такий тривалий період часу. Ще складнішим видається завдання аналітичного осмислення цих процесів, коли йдеться про сатиру й гумор, літературні зразки яких, по-перше, відзначаються помітною формальною сталістю, а по-друге, яскраво виявляють свою залежність від політичних обставин і суспільних рухів. Між тим, вивчення української сатири й гумору ХХ століття досі відбувалося фрагментарно, увага, хоча й доволі пильна, зверталася радше на окремі періоди їхнього побутування (початок століття, 20-ті роки, роки Другої світової війни тощо), ніж на загальну картину розвитку сатирико-гумористичної літератури. Пропоноване увазі Спеціалізованої вченої ради дослідження, хоча й обмежується віршованими літературними формами, якраз і прагне цю розірваність подолати.

Тому дисертаційна робота О. Гарачковської “Жанрово-стильові модифікації української віршованої сатири й гумору ХХ століття” – крок у потрібному напрямку, що дозволяє твердити про її **актуальність** і своєчасність.

Дисертантка має власний погляд на проблеми розвитку української віршованої сатири й гумору ХХ століття, намагаючись комплексно осмислити жанрово-стильові зміни, що в ній відбувалися, уводить у науковий обіг маловідомі або й зовсім невідомі факти й архівні матеріали, систематизує основні проблемно-тематичні, поетикальні і стильові домінанти сатирико-гумористичних віршованих текстів. Це зумовлює **наукову новизну** роботи О. Гарачковської.

Практичне значення дисертації полягає в тому, що її результати можуть бути використані для розробки академічних курсів теорії та історії української літератури, при викладанні курсу історії української літератури ХХ століття у вищій школі для студентів філологічних спеціальностей, при читанні спецкурсів, при проведенні наукових семінарів та написанні студентами курсових, дипломних та магістерських робіт.

Сформулювавши мету й завдання свого дослідження, дисертантка переходить до з'ясування загальнотеоретичних питань, що стосуються проблем сатири й гумору, а також теорії та історії жанрів віршованої сатири. Вона загалом успішно намагається уточнити значення базових для роботи понять „сатира“ й „гумор“, виходячи при цьому із сучасних теоретико-методологічних позицій.

Дослідниця дотримується поширеної в літературознавстві думки про метажанровий характер сатири (М. Бахтін називав цю її особливість міжжанровістю). Таке, цілком справедливе, твердження дає можливість авторці роботи обґрунтувати необхідність залучення в якості об'єктів вивчення значної кількості жанрів віршованої сатири – від байки й пародії до епіграми й поеми. О. Гарачковська достатньо багато уваги приділяє питанням специфіки зовнішньої форми і внутрішнього змісту кожного із виділених нею жанрів, вдало намагаючись спроектувати узагальнені ознаки літературного явища як такого на конкретні зразки української віршованої сатири й гумору.

Оприйавнивши у такий спосіб у першому розділі роботи теоретичні засади свого дослідження, дисертантка переходить до безпосереднього аналізу літературного матеріалу.

Цей аналіз становить собою основний зміст наступних трьох розділів дисертації, перші два з яких вибудовані за хронологічним принципом (XX століття поділене між ними приблизно навпіл) і присвячені різним сатиричним жанрам і творчості різних українських поетів і письменників. Натомість об'єктом третього стають українські сатиричні журнали або сатиричні відділи в літературно-художніх чи навіть наукових журналах XX століття, що прояснює роль української журналістики в розвитку віршованої сатири й гумору.

О. Гарачковська слушно розпочинає розгляд української віршованої сатири XX століття з творчості М. Вороного, чия поезія відзначалася жанровим різноманіттям й оригінальністю, особливою, за влучним висловом дисертантки, експресивністю. Важливо, що в роботі простежується зв'язок між художніми пошуками М. Вороного-сатирика і творчою спадщиною Т. Шевченка, певні інтертекстуальні паралелі з якою дисертантка не лише декларує, але й доводить конкретними прикладами. Перші десятиліття XX століття в дисертації репрезентує також сатирико-гумористична творчість О. Олеся, Б. Лепкого, В. Самійленка, П. Карманського. Кожному з названих авторів присвячено окремий підрозділ роботи, в якому з тією чи тією мірою повноти розкривається специфіка ідейно-змістового чи стильового компонента сатиричного доробку українських поетів початку століття. Так, у підрозділі про гумористично-сатиричні поезії Б. Лепкого дисертантка, підбиваючи підсумки розгляду творів цього оригінального митця слова, небезпідставно твердить про те, що „сміховий світ Б. Лепкого ґрунтується на поєднанні засад реалізму, модернізму та української сміхової культури“.

Для характеристики сатирико-гумористичної літератури 20 – 30-х років XX століття О. Гарачковська обирає творчість В. Еллана-Блакитного,

В. Сосюри, О. Вишні. У цілому їй вдалося розкрити особливості сатиричної палітри цих майстрів української літератури, яким довелося працювати в нових умовах формування тоталітарної системи, відмінних від початку століття. Аналізуючи творчість В. Еллана-Блакитного, дослідниця підкреслює жанрове різноманіття його доробку, в якому представлені не лише сатиричні вірші, але й пародії та байки. Не викликає жодних заперечень і теза дисертантки про те, що новаторство О. Вишні мало визначальний вплив на українську гумористику 20-х років ХХ століття (та й, додамо, на подальші періоди її розвитку також).

У цьому ж розділі дисертантка певну увагу приділила й емігрантському крилу української літератури – Є. Маланюку, О. Ольжичу та іншим поетам-пражанам, а також, трохи порушуючи хронологію, діячам МУРу, зокрема І. Багряному.

Розглядає авторка рецензованої праці й такий неоднозначний і суперечливий період в історії української сатири й гумору, як часи Другої світової війни. Як впливає з її аналізу, з одного боку, ідеологічне наповнення як сміхової, так і особливо несміхової сатири досягає тут свого чи не найвищого піку, а з другого – художній рівень багатьох сатиричних творів через зрозумілу політизацію був, м'яко кажучи, не надто високим.

Завершує другий розділ дисертації розгляд здобутків і втрат української гумористики в повоєнне десятиліття. Справді, в цьому підрозділі О. Гарачковська переконливо говорить про ті проблеми, які в кінці 40-х – на початку 50-х років породила так звана теорія безконфліктності, змусивши сатириків відшуковувати суперечності між кращим і ще кращим. Це, справедливо зауважує дисертантка, вело до тематичного й проблемного здрібніння, поверховості й фальшу, притаманних багатьом тодішнім сатирико-гумористичним творам, у тому числі й віршованим.

У третьому розділі своєї праці, який називається „Антитоталітарне спрямування української віршованої сатири та гумору 60-х–90-х рр. ХХ ст.”

авторка дослідження дещо змінює ракурс аналізу. Не відкидаючи повністю монографічно-портретний принцип викладу, що домінував на попередніх сторінках дисертації, О. Гарачковська тут намагається зосередитися і на особливостях функціонування різних сатиричних жанрів, а також сатиричних прийомів і засобів у творчості поетів другої половини ХХ століття. Так, еволюцію жанрів епітафії та казки вона логічно пов'язує з постаттю В. Симоненка, жанр сатиричної притчі – з Д. Павличком, жанр гумористично-сатиричної балади – з І. Драчем, байки – з П. Глазовим, у творах М. Холодного вбачає гротескно-узагальнені картини світу, не оминає своєю увагою сатиричний сонет, паліндром і навіть „сатиричну шахопоезію”; прискіпливо аналізує постмодерні прийоми деестетизації у поезії літературної групи „Бу-Ба-Бу.” Спостереження дисертантки влучні, узагальнення в основному доказові й переконливі.

Пізнавальним і науково перспективним вийшов і четвертий розділ рецензованої праці, де в центрі уваги перебуває українська гумористично-сатирична віршована публіцистика. Її зразки О. Гарачковська шукає на сторінках чотирьох українських часописів: „Шершень”, „Перець”, „Слово і Час”, „Літературний Чернігів”. Саме в такій послідовності, відповідно до часу появи журналів, у дисертації розглядається тематичний, проблемний, жанровий складник сатирико-гумористичних творів, що оприлюднювалися на шпальтах цих періодичних видань. Варто відзначити, що останній часопис фактично уперше став предметом наукового вивчення.

Позитивно в цілому оцінюючи дисертацію О. Гарачковської, дозволимо собі, разом із тим, висловити деякі зауваження.

1. Насамперед відзначимо, що недоліки дисертації є продовженням її переваг. Авторка виконала величезний обсяг роботи з пошуку літературного матеріалу, залучає до розгляду десятки, якщо не сотні творів різних жанрів і прізвищ поетів і письменників, уводить у науковий обіг маловідомі або й зовсім невідомі зразки сатиричної й гумористичної поезії,

причому оперує всім XX століттям, одночасно простежуючи і її витoki в столітті XIX, і намічаючи перспективи на століття XXI. Інформативність дисертації О. Гарачковської максимальна і не викликає жодних сумнівів.

Але такий „широкий замах” має і свій зворотній бік. Це, передусім, переказовість, описовість, недостатня глибина аналізу текстів, натомість поява розлогих, підручничового типу „теоретичних” (запозичених переважно з енциклопедій і словників) і „біографічних” вступів із вказаними роками життя, перерахуванням встановлених пам’ятників і цитуванням написів на них, як от у підрозділі про П. Глазового; одноманітних, ледь не в кожному підрозділі, повідомлень про „недостатню вивченість” сатирико-гумористичної спадщини того чи того автора, доречних в окремих статтях, але зовсім необов’язкових у дисертації; численні повтори аж до збігу окремих фраз, як це маємо на с. 248-249 і с. 261 (різниця там хіба у прізвищах письменників).

2. Робота лише виграла б, якби її авторка чіткіше виклала свою позицію щодо самого поняття „сатира” і так же чітко проектувала її на аналізований літературний матеріал. Звичайно, О. Гарачковська опрацювала й прореферувала (хоча й доволі хаотично) чимало наукової літератури з теорії сатири й гумору, в тому числі й дослідження найбільш авторитетних учених. Але часом створюється враження, що теорія і практика в дисертації існують кожна сама по собі, не перетинаючись. Дивно, що дисертантка, знайомлячись з працями М. Бахтіна, не звернула увагу на статтю „Сатира“, яка опублікована в тому ж п’ятому томі зібрання творів ученого, на який вона посилається з іншого приводу. Розуміння М. Бахтіним сатири як особливого ставлення автора до зображуваного, що полягає в образному запереченні сучасної дійсності в різних її моментах і позитивному моменті утвердження кращої дійсності дає ключ до аналізу сатиричної літератури будь-якого періоду. Ключове слово тут – сучасна дійсність, яка, за висловом ученого, є процес смерті минулого і народження майбутнього. Крива розвитку української сатири XX століття має свої піднесення і провали тому,

що ставлення до сучасності в суспільстві, частиною духовного життя якого є література, було різним на різних землях у різні періоди. Отож, не стільки теорія безконфліктності сама по собі була причиною здрібнення української сатири в повоєнний час, скільки закономірність перебігу суспільних процесів (аналогічним був стан сатири в період розквіту абсолютизму в Європі), коли заперечення сучасної дійсності було практично неможливим, через що сатира ставала поверховою і перетворювалася на суто розважальну літературу. Справжня сатира – радикальна й універсальна, а тоталітаризм, забезпечуючи позірну стабілізацію сучасності, позбавляє сатиру цих ознак. Тому і жанрово-стильова, й усяка інша модифікація української сатири у кожний конкретний історичний період – процес суперечливий і не однолінійний. Його розгляд під таким кутом зору, як здається, зробив би концепцію дисертації О. Гарачковської стрункішою і виразнішою.

3. Не до кінця вдалося дисертантці продемонструвати процеси власне модифікації, тобто змін, які відбувалися в українській віршованій сатирі протягом століття. Шлях переважно портретного викладу „фрагментизував” історію жанрових пошуків, не даючи можливості побачити закономірності цього процесу. Це ж, навіть ще більшою мірою, стосується питань стилю, яким у роботі приділено надто мало місця.

4. Часом авторка так захоплюється своєю темою і потребою „вкласти” того чи того письменника в намічену „шухляду“, що змушена вдаватися до натяжок, які неможливо не зауважити. Так, на мою думку, сталося з підрозділом про В. Сосюру (с. 152-159), „сатирикон” якого обмежується однією байкою і кількома епіграмами. Сумнівними з погляду приналежності до сатири виглядають балади І. Драча, яким присвячено заледве сторінку із чотирьох у підрозділі, гучно названому „Жанр гумористично-сатиричної балади в поезії Івана Драча” (с. 236-240). Узагалі, назви підрозділів часто обіцяють набагато більше, ніж це виявляється насправді. Наприклад, підрозділ 1.2.4. називається „Жанрово-стильові модифікації памфлета” і складається аж з... двадцяти п’яти рядків тексту, з яких дванадцять – цитата

з „Літературознавчої енциклопедії”, а три – перелік прізвищ письменників. Решта десять читача до розуміння жанрово-стильових модифікацій памфлета, на жаль, аж ніяк не наближають. Інколи дисертантка в намаганні обов’язково віднайти сатиру й гумор у різних жанрах, здається, стріляє з гармати по горобцях. Принаймні, мені важко зрозуміти, чому паліндром І. Іова, який звучить так: „Паліндром – і ні морд, ні лап” має викликати у читача „відчуття всеперемагаючої сили сміхового дискурсу, притаманного українському національному характерові” (с. 291)?

5. Не зовсім зрозумілий також сенс появи „доважку” до третього розділу у вигляді „Віршованої гумористики для дітей”. Він мало що прояснює в плані жанрово-стильових модифікацій сатири й гумору, оскільки носить констатаційний характер і зосереджується в основному на тематиці „дитячих” творів кількох десятків авторів, розташованих у хронологічному порядку, причому про декого з них уже йшлося на попередніх сторінках дисертації. Тут вдруге нам навіщось нагадують, наприклад, роки життя О. Олеся й В. Симоненка, а структура підрозділу й тип викладу матеріалу мають надто дидактичний характер, чого в науковій праці варто все-таки уникати.

6. Хотілося б більшої аналітичності й докладності від запропонованих дисертанткою висновків, як в окремих розділах, так і прикінцевих, що підбивають підсумок усієї роботи. Надто вже вони „куці” й поверхові. Їм не завадила б також більша логічність і структурованість, що дозволило б уникнути непотрібної дріб’язковості, чергових повторів, випадкових тверджень.

Проте висловлені зауваження не змінюють загального позитивного враження від рецензованої дисертації.

У цілому дисертаційна робота О. Гарачковської „Жанрово-стильові модифікації української віршованої сатири й гумору XX століття” свідчить про наявний науковий потенціал дослідниці, містить вагомі історико-літературні узагальнення, що сприяють вирішенню важливих

літературознавчих проблем і відкривають перспективи для подальшого вивчення української літератури XX століття. Визначені нею мета і завдання в дисертації досягнуті, а головні результати дослідження мають практичне й теоретичне значення. Вони із достатньою повнотою відбиті в монографії і статтях дисертантки, опублікованих у фахових виданнях, а також в авторефераті.

Достовірність та обґрунтованість викладених у дисертації наукових положень, аргументованість концепції, зміст, обсяг та оформлення дисертації відповідають вимогам Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567, а її авторка Гарачковська Оксана Олександрівна заслуговує на присвоєння їй наукового ступеня доктора філологічних наук зі спеціальності 10.01.01 – українська література.

Доктор філологічних наук, професор,
декан філологічного факультету,
завідувач кафедри історії української літератури
Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна

29 жовтня 2015 р.

Ю. М. БЕЗХУТРИЙ

ЗАСВІДЧУЮ
про присвоєння наукового ступеня
доктора філологічних наук
Олександрівні Гарачковській